

Beszámoló a 2018. március 20-án tartott XXXIX. Somogyi Levéltári Napról

A XXXIX. Somogyi Levéltári Napot a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára Kaposvár, Bartók Béla utca 8–10. sz. alatti „A” épületének konferenciatermében tartottuk. A megjelent mintegy száz fő hallgatóságot házigazdaként Polgár Tamás, a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárának igazgatója köszöntötte, aki egyben a rendezvény vezető elnöki tisztét is betöltötte.

A levéltári napot Biró Norbert, Somogy Megye Közgyűlésének elnöke nyitotta meg.

Ezt követően dr. Szabó Csaba, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója üdvözölte a jelenlévőket.

Az alábbiakban szemelvények, idézetek, tartalmi kivonatok olvashatók az elhangzott tíz előadásból

Dr. prof. Ö. Kovács József: *Az állami erőszak és az agrártársadalmi reakciók történeti értelmezése*

Az előadó alaptételként előrebocsátotta: koherens történeti értelmezés bármilyen politikai történést, kollektív megmozdulást illetően csak hosszabb időre visszanyúló struktúrák elemzése révén adható. A háborúban ideáltipikus módon megtaláljuk az intézményesített kollektív erőszakot és a tömegességet, mint amilyen például a kollektív mobilizáció és az erőszak megszervezése, az anyagi kár, az ellenség megölése, az erőszak dicsőítése, az áldozatok szenvedése iránti közömbösség, az erőszak gépiesítése, az idő reorganizálása, az akció kiszámíthatatlansága, a mindennapi élet dramatizálása. 1918–1919 eseményeiben a háborús hatások nyilvánvalóan Somogyban is jelentkeztek. Az infláció, a piacoknak jobban kitett nagybirtok-üzemmódok következtében szélesebbre nyíló agráröllő növelte az egyébként is meglévő közlelmezési gondokat. A rekvirálások még inkább fokozták a mindennapok nehézségeit. A birtokos gazdák, a kiemelten jelentős nagybirtokosok még inkább csökkentették a termelési költségeket. Mindezt egy olyan háború végi miliőben, amikor egyébként a somogyi munkáshiányt tízezer főre tették, amelynek következtében az aratáshoz a hatóságok több mint 5000 katonát, és közel 1600 hadifoglyot rendeltek ki. A korábbi múltbeli strukturális meghatározottságok köréből, a dél-dunántúli térségen túlnyúlóan tudhatjuk, hogy már 1848 előtt megváltozott a földművesek földjükhöz való viszonya. Az úrbérrendezések következményei egyfelől jelzik a „magyar parasztság első kisajátítását, másfelől az úri földtulajdon első eredeti tökefelhalmozását bizonyítják”. A felemás jobbágyfelszabadítás, a rendiség, és sajátos konzerválása révén a paraszti társadalom zöme kizáródott az elsajátításból, másrészt ez a konzerválódás akadályozta a nagybirtokok versenyképes tőkés nagyüzemi fejlődését, összességében elodázódott a polgári modernizáció. A társadalmi-gazdasági „lázbetegségekre” például 1919-ben is kínált importált program, a kommunista típusú ún. termelészövetkezet nyilvánvalóan nem lehetett adekvát gyógymód, amit az agrártársadalom meghatározó többsége inkább leplezett formában, de hatékony mindennapi színlelt politikával utasított el. A kommunista eszme megmaradt a politikai mítoszok sorában, sajátos, még torzabb társadalmi realitássá majd 1945-től vált.

Dr. Fiziker Róbert PhD: *Berczeller Richárd (1902–1994). Egy szabadkőműves amerikai elvtárs, avagy egy soproni burgenlandi*

Az előadó részletesen kifejtette, hogy Berczeller részt vett az 1917–1918-as soproni háborúellenes megmozdulásokon, kapcsolatban állt a Galilei Körrel, ott volt, amikor IV. Károly vonatát 1918 októberében „Le a háborúval, le a császárral!” kiáltásokkal fogadta a tömeg. Apja mellett ült a soproni munkástanácsban. „Remegő kézzel” ott volt azok között az evangélikus líceum, a bencés gimnázium, és az állami főreáliskola tanulóit egyesítő diáktanácsot is alapító soproni középiskolások között is, akik 1918. november végén két hét katonai kiképzés után teherautókon Nagymartonba mentek, és letartóztatták Heinzenland operettállamának kormányát, köztük Hans Suchard-t, későbbi párttársát. 1919 márciusától részt vett Ludwig Lesernek a városháza nagy tanácstermében tartott, középiskolások és iparostanulók előtt tartott előadásain. Az egyesült párt tagjaként vett részt az eseményekben, idővel az ifjúmunkás mozgalom egyik vezetőjeként. Egy 1919. április 25-i, Kalmár Henrik német népbiztos aláírásával született levél szerint a központ utasításait Sopronba vivő „ifj. Berczeller elvtársat” többek között a népjóléti ügyekben, és a fürdőberendezések leltározásánál rendeletek kibocsátására is felhatalmazták. Összességében úgy értékelt, hogy a kommün bukása számára azért is jelentett tragédiát, mert „elválasztotta mindentől, ami az életét jelentette: a hazájától”.

Marosi Tibor József: *A Duna menti felkelés Tolna megyében*

Az előadó napról-napra, sokszor óráról-órára mutatta be az 1919-es nyár eleji Duna menti felkelés történéseit. A budapesti tanácskormányt kellemetlenül érintette az 1919. június 18–19-én a Duna mentén indult ellenállási mozgalom sikere, hiszen a külső ellenség után egy belsővel is szembe kellett nézniük. Szamuely Tibor terrorcsapatával 21-én indult el a Duna–Tisza közére, hogy a mozgalom továbbterjedését megakadályozza, és vérbe fojtsa a vidéki földművesek megmozdulását. A vörös csapatok megérkezése miatt a felkelés Paksnál megtorpant. A földművesek megmozdulását végül a Duna–Tisza közén, és a Dunántúlon is leverték a tanácskormányhoz hű csapatok. A felkelés irányításában fontos szerepet vállaló személyek közül sokan elmenekültek a vörös uralom alatt álló területről. Közöttük több földbirtokos és katonatiszt található, akiknek az elsődleges célja a francia megszállás alatt álló Szeged, az ellenforradalmárok dél-alföldi fellegvára volt. A kormányzat őket már nem tudta felelősségre vonni, de sok településen hoztak súlyos, gyakran halálos ítéletet is a felkelés azon résztvevőivel szemben, akik nem tudtak vagy nem akartak elmenekülni. A tanácsrendszer bukása után, e büntetések kiszabói és végrehajtói közül sokan váltak a Szegedre menekült fehér tisztek áldozatává.

Dr. Paksy Zoltán PhD: *A Tanácsköztársaság Zala megyében*

Az előadó a Tanácsköztársaság zalai történetének bemutatása során megállapította, hogy a megyén belül jelentős eltérések mutathatók ki. Ennek oka, hogy a baloldali munkásmozgalomnak – amely az új hatalom bázisát alkotta – csak nagyon kevés támogatója volt a megyében. Ezek közül kétségtelenül kiemelkedett Nagykanizsa, ahol a 19. század második felében lejátszódó iparosodás komoly gyáripárt hozott létre. Az itt dolgozó munkásság szakszervezetbe tömörült, és a szociáldemokrata pártnak is működött helyi szervezete. Ezzel szemben sem Zalaegerszegen, sem a megye más részén nem létezett gyáripár, így baloldali bázis sem alakult ki. Kommunista irányultságú személyek azonban Nagykanizsán is – ahogy nézete szerint gyakorlatilag Budapesten kívül az egész országban – csak elvétve akadtak, az egyikük az országos ismertségre szert tett Hamburger Jenő volt. A Tanácsköztársaság hatalmi rendszerének Zala megyében nem sikerült maga mögött nagyobb tömegebázist felmutatnia. Ennek elsősorban az a magyarázata, hogy a megye népességének nagy többségét alkotó parasztság az új uralmi rendet nem támogatta. Mindennek ellenére a

hatalomváltás meglepően békésen, sőt ünnepélyesen zajlott le, igaz a hatalom átvétele nem járt együtt a régi struktúrák széttúzásával. Ez jól látszott a közigazgatási apparátus tevékenységén, amely gyakorlatilag változás nélkül dolgozott tovább. A tanács hatalom bukása augusztus elején egy gyors katonai hatalomátvétellel zajlott le. Augusztus 3-án a szegedi ellenforradalmi kormány fennhatósága alatt álló páncélvonat gördült be a zalaegerszegi állomásra, amelyről egy székely hadosztály katonái ugráltak le. Lefegyverezték a vörös alakulatokat és visszaállították a régi közigazgatást. A kommunista direktórium vezetői el sem tudtak menekülni.

Dr. Radó Bálint PhD: *Szocialisták és szerb megszállás Baranyában Visy László nyugalmazott főispán szemével*

(Távollétében Vargáné Szántó Ágnes olvasta fel az előadás kéziratát)

A tanulmány szerzője szerint Visy hazája sorsa keserítette el leginkább. 1918. november 8-án írta: „Jellemző, hogy Károlyiék, Bokányiék, Jásziék még ezeket a rettenetes perceket is arra használják, hogy politikai positio-jukat erősítsék.” Visy elítélte a csöcseléket, akik nem a haza védelmével foglalkoztak, hanem válogatás nélkül mindenfelé fosztogattak: „tisztára bolsevik mozgalom”. Mindeközben Pécsre is megérkeztek a szerb csapatok. Részben Visy parancsára közvetlenül a bevonulásuk előtt bevonták a magyar nemzeti lobogókat. 14-én egy alezredes vezetése alatt 17 tiszt és 600 egyéb fegyveres érkezett. Nendtvich polgármester és Doktor Sándor, a Nemzeti Tanács elnöke fogadta őket. November 26-án ezt a bejegyzést tette a főispán a Naplóba. „Az országállapot kétségbeejtő. Ránktörtek az összes szomszédok... A kíváncsiság arra késztet, hogy olvassak újságot. Viszont ha olvasok, annyira felizgulok, hogy nem tudok aludni. Az országnak csak foszlányai maradnak. S ezekben a borzasztó időkben Dr. Doktor Sándor, a Pécsi Nemzeti Tanács tagja a színházban felemelt karokkal hirdeti: 'Gyönyörű idők, magasztos órák!'” Visy nem rejtette véka alá: az egész szabadkőművességet az ország kiélezett helyzetében hazaárulónak tartotta. Az egész Károlyi-kormányt is éles szavakkal ítélte el. Visy a szerb megszállás idején kifejtett közéleti tevékenységét december 2-án kezdte meg. Ezen a napon a Nemzeti Casinóban kiáltványt fogadtak el, amelyben, „tiltakozunk annak még csak a gondolata ellen is, hogy Pécs sz. kir. város a jugoszláv államhoz csatoltassék”. Azonban a szerb városparancsnok éppen a kiáltvány megfogalmazása ürügyén a város polgárai közül túszoikat jelölt ki. Pécsen december 20-án lépett életbe a szerb cenzúra. Nem pusztán a pécsi lapokba szánt cikkeket olvasta el előzetesen egy arra kijelölt fiatalember, hanem a Budapestről érkezett lapokat is. Neki nem tetsző tartalom esetén egyszerűen elégettette a példányokat. Január 29-én a városháza tornyáról is eltávolított magyar zászló helyére Nendtvich Andor polgármester egy másikat a kupolára vonatott fel, amit az emberek a téren tapsolva, éljenzéssel fogadtak. A szerbek a zászlót bevonták, és a városháza előtt megtaposták. 1919. február 22-én kitört az általános sztrájk a városban a szerb uralom ellen. Visy ezt kezdettől fogva helytelenítette, álláspontja szerint csak a lakosságot merítette ki.

Nübl János: *Az összeomlás hónapjai Somogy vármegyében*

Az előadó az első világháborút követő kaotikus magyarországi helyzetet somogyi példákon keresztül láttatta. A monarchia háborús veresége miatt 1918 októberében kezdetét vette a magyar állam felbomlása. A Károlyi-kormány a politikai közélet demokratizálásával, illetve az antant irányában teljesítési politikával igyekezett stabilizálni az ország helyzetét. A szociáldemokraták egyre nagyobb szerepet követeltek a vármegye irányításában, a tömegtámogatás kiépítésére novemberben a nagyobb településeken gyűléseket szerveztek, amelyeket a helyi közigazgatás csak lázításnak bélyegzett. Somogy vármegye egy része

november közepén szerb megszállás alá került. A magyar fennhatóság alatt maradt területeken a katonák fosztogatásai a Csurgói járásban kezdődtek, hiszen az olasz frontról érkezők először itt léptek Somogy földjére. Ezek kárvallottjai főleg a földbirtokosok, a szatócsok és a közigazgatás helyi vezetői, a jegyzők voltak. A hazatérő katonák vezetésével elkövetett bűncselekményeket a korabeli források három csoportba sorolták: 1. bosszú vezérelte bűntettek – jegyzők és az előjárósági tagok ellen, akik a hadsegély, és a gazdasági bizottság tagjai; 2. alkoholos befolyásoltság alatt elkövetett tettek; 3. gonosz szándékkal – fosztogatás, természetesen az alkoholból erőt merítve. A somogyi csendőrőrsökön két-három csendőr szolgált, a vármegyei csendőrök létszáma 140 fő tett ki, de közülük 40 idősebb népfelkelő volt. A november 11-én létrehozott nemzetőrség – katonai karhatalmi szervezet – nem volt képes ellátni feladatát, hiszen önkéntes belépésre alapozták működését, területvédelmi egységként való alkalmazásukra a kormány külpolitikája miatt nem került sor, legénységük pedig a hivatásos tisztikar véleménye szerint nem volt megbízható. A helyi közrend fenntartására alakult polgárőrségek ugyancsak működésképtelennek bizonyultak, mivel nem kaptak fegyvereket. Általánosságban elmondható: a forradalmi megmozdulásokat sajnálatos módon rablások, fosztogatások, gyilkosságok kísérték. Ebbe a gyászos sorozatba illett bele Kaposvár belvárosának 1918. december 11-i kifosztása is.

Farkas Péter: *A Vörös Őrség szerepe Somogy megyében*

Az előadás egy forradalmi fegyveres szerv, a Vörös Őrség tevékenységét vázolta, amely az 1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság rendvédelmi szervezete volt. A Somogy megyei Vörös Őrség kezdetben a VI., a későbbiekben a III. számú, Székesfehérvár központú vörösőr kerület alá tartozott. Idővel a Vörös Őrség számára a határvédelmi feladat is fő funkcióvá vált: 1919. májusában került napirendre Kaposvár központtal vörösőr védőkerület szervezése. Lázár Jenő, a korábbi székesfehérvári parancsnok az egész Dunántúl Vörös Őrsége felett rendelkezett, valamint a tartalékos létszám feletti legénység is irányítása alá került. Oka a határvédelem volt, mivel a Vörös Hadsereg csapatai északon harcoltak. A dél-dunántúli régióban a Vörös Hadsereget felváltotta a Vörös Őrség, innentől kezdve a demarkációs vonalon való átlépésre csak az utóbbi adhatott engedélyt. A Vörös Őrséget a Peidl-kormány 1919. augusztus 3-i rendelete szüntette meg. A Somogy megyei Vörös Őrség története kapcsán összességében megállapítható, hogy a szervezeti problémák, a feladatkörök világos elválasztásának hiánya, és a rendvédelmi szervezet erejét meghaladó határvédelmi feladatok mind a hatékonysága ellen hatottak.

Kiss Norbert Péter: *Somogyi kastélysorsok 1919-ben*

A bevezetőben az előadó a kastélyfogalmat járta körül, valamint a somogyi kastélyokról közölt statisztikai adatokat. 1919-ben rendelet született a kastélyok, valamint a bennük található könyvtárak és műkincsek államosításáról és leltározásáról. A kastélyépületeket iskolai, óvodai, kórházi, szanatóriumi célokra vették át. A kevés fennmaradt iratból nem minden esetben állapítható meg, hogy az átvétel és az új használat megvalósult-e? A rendelkezésre álló fősztolgabírói jelentésekből, munkástanácsi jegyzőkönyvekből és korabeli sajtócikkekből néhány kastély és kúria sorsa némiképp rekonstruálható. A toponári Festetics-kastélyban erdei iskolát alapítottak tüdőbeteg gyermekek számára, Iharosberényben, Berzencén, Iharosban szintén iskolai célokra vették igényben a kastélyokat. A kaszói Hohenlohe-kastélyban gyermekeket szándékoztak nyaraltatni, az öreglaki Jankovich-kastélyban kórházat rendeztek be. Az Igali járásban a mernyei piarista jószágkormányzói kastélyról, és a somogyszili Hunyady-kastélyról vannak adatok: a mernyei épületet előbb üdülő céljára kívánták felhasználni, Somogyszilben pedig járási közkórház lett volna, majd az

előbbi épületet igényelték kórházi célokra. A Tanácsköztársaság bukása miatt egyik terv sem valósult meg. A mosdósi Pallavicini-kastély képzőművészeti szabadiskolának adott otthont, amelynek vezetésével többek között Rippl-Rónai Józsefet bízták meg.

Bödök Gergely: *Fehérterror a Dél-Dunántúlon*

Az előadó számos toposzt árnyalt. Visszatérő motívuma volt az erőszakos akcióknak, hogy a fehérterror brutalitása csak válasz a kommunisták rémtetteire, de a forrásokból az derül ki, hogy a kivégzett áldozatok zömének semmiféle komoly szerepe nem volt a Tanácsköztársaság alatt. A zsidóságuk mellett sokszor elég volt pusztán a kommunista szimpátia vádja vagy egyesek azért lelték halálukat, mert a település lokális értelmiségijeiként a községi adminisztrációt, és az ügyek vitelét vállalták a kommün időszaka alatt is.

Csóti Csaba: *A szerb megszállás Somogyban*

Az előadó vázolta az 1919 őszén Somogy megye déli területeire benyomuló szerb fegyveresek „térfoglalását”, a lakossággal szemben elkövetett atrocitásokat, és az érintetlenül hagyott magyar közigazgatás további működését. Összehasonlításokat tett a korabeli és a később keletkezett források segítségével a megyei, járási és községi elitek öngazolásairól. Megállapította, hogy minél távolabb kerültek az 1919–1921-es időszaktól az írott forrásokban tetten érhető prominens helyi személyek, annál több hazafias, sőt hősi cselekedetükre „emlékeztek” vissza.

Kaposvár, 2018. április 10.

Polgár Tamás
levéltár-igazgató

